

Mittleuropa
JACQUES LE RIDER
EDITURA POLIROM, Iași 1997
TRADUCERE DE ANCA OPRIC

Cartea eseistului francez de marcă Jacques Le Rider intitulată **Mittleuropa**, este o amplă analiză a conceptului cu același nume, sub toate aspectele sale. Folosind cu pricepere comentariul critic, uneori polemic, bazându-se pe o amplă documentare, autorul pornește analiza de la dilema temeiniciei în realitatea istorică a unei identități central-europene: inexistența unei atari „comunități”, nici din punct de vedere geografic-istoric și nici din punct de vedere etnic-cultural. În pofida acestei dileme, autorul continuă să susțină ideea de *Mittleuropa*, analizând circumstanțele care au favorizat perenitatea ei, sau prezumția existenței ei.

Primul capitol al volumului, caracterizat de autorul însuși drept „o încercare de istorie semantică”, își propune să delimiteze noțiunea istorică și geopolitică de *Mittleuropa* în spațiul cu geometrie variabilă al Europei. De altfel, și în capitolele ulterioare, va fi menționată imposibilitatea găsirii limitelor sale reale, diverșii promotori ai noțiunii deplasând acest presupus spațiu fie spre est, fie spre sud, fie spre vest, în funcție de interesele ale căror susținători au fost. Înseși ezitățile sau temerile în folosirea termenului de *Mittleuropa*, substituit uneori cu cel de *Zwischeneuropa* (Europa de Mijloc) și mai recent cu *Ostmitteleuropa* (Europa Centrală și de Est) sau *Zentraleuropa* (Europa Centrală) nu sînt decît reflectarea anumitor resentimente istorice. Termenul de *Mittleuropa* a fost în mod indubitabil consacrat de cartea lui Friedrich Naumann, apărută în 1915, Jacques Le Rider dedicînd de aceea acestui autor și ideilor de la 1914, precum și geopoliticii imperialiste, un întreg capitol, excelent tratat.

Le Rider corelează recurența perioadelor de criză privind Mittleuropa cu revenirea perioadelor de criză prin care au trecut țările de limbă germană situate în mijlocul (*Mitte*) Europei, lumea germană constituind, după unii autori germani, placa turnantă dintre vest (civilizația franceză și engleză) și est (Rusia). Văzută dinspre Germania, Mittleuropa evocă deopotrivă un potențial utopic de multiculturalitate și de multilingvism, dar și o amenințare de regresie politică, întrucît evocarea tradițiilor Sfîntului Imperiu Romano-German relevă un „mesianism” al poporului german „singurul capabil să aducă ordinea în haosul naționalităților”, a cărui latură pragmatică a constituit-o utilizarea spațiului central-european ca o mare piață de desfacere și teren de expansiune economică.

Există și elemente de discontinuitate în definirea existenței unei Mittleuropa, între popoarele de religie ortodoxă și cele catolice sau protestante existînd o cronologie diferită a dezvoltării culturale, dictată și de vicisitudini istorice. Întrebîndu-se dacă ideea de Europă Centrală/Mittleuropa este realmente specific germană, autorul conchide că există interpretări diferite ale aceleiași idei, punctul de vedere al unui ungar, polonez sau ceh fiind diferit de al unui german; există totuși o forță de atracție deosebit de puternică a culturii germane în anumite arii culturale ale popoarelor din această regiune.

Analizînd principalele idei promovate de lucrările lui István Bibó (**Mizeria micilor state central-europene**, apărută în 1946) și Jenő Szűcs (**Les trois Europes**, apărută în 1985), Le Rider relevă caracterul hibrid al Europei Centrale (Europei de Centru-Est sau Europei mediane), care este „marginea occidentală a Europei de est, în sens geografic, și marginea orientală a Europei de vest, în sens structural”. Această eterogenitate a regiunii este urmarea imposibilității — în condițiile antagonismului dintre Imperiul Otoman, aflat pînă în secolul al XVII-lea în expansiune, și cel Habsburgic, sortit să-i țină piept în numele Europei — împiedicînd formarea unor state-națiuni aidoma statelor occidentale precum Marea Britanie, Franța, Spania, Portugalia sau Țările de Jos. Aceasta a dus la apariția unei „comunități de

destin”, caracterizată printr-o neconcordanță dintre realitate și „imagarul național”, revendicat de fiecare popor în parte, fapt ce a generat o criză de identitate cvasi-permanentă, la care s-a adăugat lipsa unei culturi politice moderne, precum și arhaismul structurilor economice și politice, pe alocuri prezent pînă în zilele noastre. Formarea întîrziată a statelor naționale și a unei culturi politice moderne, recurgerea la noțiunile de *Volk* (popor) și *Sprache* (limbă) pentru definirea identității naționale sînt caracteristici ce determină — în parte — apartenența lumii germane la acest spațiu, de aici și responsabilitatea imperiilor germanice, multinaționale, în întîrzierile și „patologiile” formării statelor naționale în centrul și centrul estic european.

Făcînd un concis, dar totodată documentat, expozeu al istoriei populărilor germane în estul Europei, autorul discerne diferența dintre *Ostsiedlung* (strămutarea în est) din prima perioadă a Evului Mediu, caracterizată ca o mutație demografică, economică și socială, ce a facilitat introducerea tehnicilor agricole, a modelelor de urbanizare, a instituțiilor și sistemelor juridice, și germanizarea teritoriilor europene orientale urmărită cu scop politic de către monarhiile habsburgică și prusacă în expansiune, începînd din secolul al XIX-lea, mai precis din 1803, an în care apar scrierile cu pronunțat caracter naționalist ale lui Ernst Moritz Arndt. Este neîndoios că exultarea naționalismului german a catalizat naționalismul în formare al popoarelor aflate sub dominație germană, apariția panslavismului putînd fi văzut din această perspectivă și ca o reacție a popoarelor slave din aceste monarhii față de indiferența sau chiar ostilitatea cu care erau tratate.

Prin interesul său pentru principiul confederal, pentru o apropiere de Europa Centrală, definit non-lingvistic și non-etnic, Sfîntul Imperiu Romano-German prezintă doar coeziune și legitimitate istorică, frontierele sale corespunzînd cu aproximație cu centrul Europei. În epoca modernă și contemporană, în perioada dintre anii 1648 și 1806, el a constituit modelul unic al unei federații (sau confederații) preexistente statelor care o compuneau. Sfîntul Imperiu furniza, la aceea dată, modelul unui „contract social” internațional. Ideologia *Reich*-ului (imperului), ulterioară primei sale dispariții, în 1806, devine nostalgică, uneori romantică, evocînd figuri legendare (Carol cel Mare), sau unitatea tuturor conștiințelor anterioară Reformei, în cîmpul semantic apărînd tot mai frecvent cuvîntul *Volk*, Fichte atribuind chiar *Urvolk*-ului (străvechiului popor) german sarcina realizării unui nou Reich. Prin crearea de către Congresul de la Viena, sub egida cancelarului Metternich, în 1815, a Confederației Germanice (*Deutscher Bund*), s-a dorit continuarea structurii confederale a defunctului Sfînt Imperiu. Ea va deveni miza principală a rivalității austro-prusace, cît și rampa de lansare în constituirea la Versailles, în 1871, a celui de-al II-lea Reich german, dominat de Prusia. Autorul consacră un întreg capitol „mitului habsburgic” și rivalității dintre Prusia și Austria, generate de voința de dominare a spațiului central-european.

Apărută la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, odată cu consolidarea supremației Prusiei în jumătatea nordică prin excelență protestantă a Europei, rivalitatea celor două puteri nu va consta doar din partajul zonelor de influență sau stăpînire statală, dar și din modul diametral opus de a vedea realizarea unității germane. Germania va milita către calea națională, vizînd realizarea statului german (a celui de-al II-lea Reich) sudat prin comunitatea de limbă și noțiunea de *Volk* (popor). În schimb, Austria se va strădui să salveze viziunea dinastică, bazată pe ideea unui ansamblu istoric formînd o totalitate organică, pluriculturală și multinațională, legitimată de o casă dominatoare și o rețea de solidități geopolitice. Dacă după 1849, după Revoluție, Schwarzenberg impune în Austria principiul unitar al imperiului și al ansamblului de popoare ce-l constituie, compromisul din 1867 va introduce un dezechilibru care va constitui una din cauzele sfîrșitului de mai tîrziu al monarhiei dunărene. Autorul arăta că „ideea habsburgică” a unui Reich continuator al Sfîntului Imperiu, care să federalizeze statele din spațiul dunărean, va rămîne în stadiul de proiect, în pofida cîtorva experiențe și

realizări incontestabile, săvârșite în Cisleithania, care însă nu pot întrece în greutate gravele erori comise.

O tradiție eclipsată de „mitul habsburgic” este aceea a Europei popoarelor, aflată în centrul dezbaterilor furtunosului an 1848. Deși ideile fraternizării popoarelor vor fi efemere, fiind înghițite de rivalități naționaliste, spiritul Primăverii popoarelor, al Revoluției de la 1848, va inspira faimosul Proiect constituțional de la Kremisier, care preconiza egalitatea în drepturi a tuturor limbilor vorbite în Austria, garantată de către stat, în școli, administrației, și viața publică, găsindu-și ecoul pe mai târziu într-o lege promulgată în 1867.

De fapt, după 1849, clivajul dintre Confederația germană și Austria va fi definitiv existând două concepții distincte privind Europa centrală și două spații guvernate ca atare: Europa „dunăreană”, dominată de Austro-Ungaria și Mitteleuropa sub influență germană, pentru a nu se spune pangermanistă, marcată de antisemitism, antislavism și de mesianismul ideii de „Drang nach Osten”.

Trecând de la geopolitică la sfera culturii, Jacques Le Rider preocupat fiind de studierea „comparativismului mitteleuropean” în literatură, atât cât a fost, și-a propus și analiza literaturii „evreiești de limbă germană” din trei centre diferite situate în monarhia habsburgică, dar importante ca pondere culturală: Praga, Lemberg (Lvov) și Cernăuți. Total diferită de literatura germană propriu-zisă din aceste zone, de o factură facilă și tendință naționalistă, literatura „evreiască de limbă germană” reflectă sublimarea în lumea literelor a activității culturale a acestei etnii, aflată dilematic, la aceea dată, între alternativa asimilării sau afirmării propriei identități. Sînt pagini luminoase în care cititorul re trăiește atmosfera de emulație culturală din aceste orașe, dar și decepția trăită de emulii acestei culturi în anii premergători primei Conflagrații Mondiale și după aceea, declinul acestei activități coincidînd cu declanșarea ultimului Război mondial.

Ultimele două capitole ale cărții se ocupă de transformările geopolitice din secolul al XX-lea și repercusiunile ce le-au avut asupra conceptului *mitteleuropean*. Frustrările postbelice în cel de-al treilea Reich, ajuns republică, tind tot mai mult spre naționalism, culminînd cu instaurarea regimului național-socialist revanșard. Redusă la teritoriul său „național”, Austria este la rîndu-i sfișiată de tendințe contradictorii. Paradoxal însă, în prima republică austriacă, între social-democrația ostilă „închisorii popoarelor”, adică monarhiei văzută prin propria ei optică, și populismii creștin-sociali, ce denaturau identitatea națională austriacă, impregnînd-o cu antisemitism, antislavism și antimaghiarism, s-au aflat și personalități ca Victor Bauer sau Julius Meinel, care întrețineau flacăra ideii mitteleuropene. Au fost tentative lipsite de vreo șansă, „austro-fascismul” lui Dolfus Schuschnigg și mai apoi nazismul făcîndu-le inoperante.

Pervertirea și distrugerea ideii de Mitteleuropa, în decursul și imediat după ultimul război mondial, precum și extinderea influenței „imperului” rus sub titulatură „sovietică” pînă la țările slave occidentale și la est de Germania, va distruge sistemele geopolitice germane și austriace (post-habsburgice). La fel ca după 1848, modelul germanic de Mitteleuropa va avea să fie restabilit de intelectualii din zona central-estică a Europei, de sorginte precumpănită slavă. Czeslaw Milosz, György Konrád sau Milan Kundera, vor vehicula unele „nostalgii mitteleuropene” ce serveau drept supapă antisovietismului. De fapt, această idee a „spiritului Europei Centrale” a fost menționată și de către Vladimir Tismăneanu în lucrarea sa **Mizeria utopiei (Criza ideologiei marxiste în Europa Răsăriteană)**, ca fiind de importanță crucială în raport cu politica sovietică a represiei și intoleranței instituționalizate, intelectualii disidenți fiind aceia ce și-au exprimat opțiunea fermă pentru identificarea Europei Centrale ca suflet cultural al continentului.

Le Rider atribuie mișcărilor de protest împotriva modernizării armamentelor nucleare, ce au avut loc la finele anilor '70, revenirea în discuție a spațiului central-european, a unei Europe de mijloc prinsă între blocuri.

Analiza conceptului de Mitteleuropa, după 1990, evocă inițiative ca aceea a unei „Confederații europene”, avansată de François Mitterrand, ca o primă etapă premergătoare asocierii la Comunitatea Europeană, dar și reticențele lui Vaclav Havel, care se opunea oricărei forme, oricât de democratice, care ar întârzia integrarea europeană.

În concluzie, eseul lui Jacques Le Rider, reflectând deopotrivă rupturi istorice, dar și continuități menite să pledeze pro sau contra existenței unui „concept mitteleuropean”, invită cititorul la rememorarea unor evenimente legate de trecutul Europei centrale, a unor tradiții istorice și culturale al căror ecou răzbate pînă în prezent.

Să fie „Mitteleuropa... încă o realitate neliniștitoare sau doar o fantomă a trecutului?” — se întreabă, în final autorul eseului. Respectînd spiritul de o justițiară imparțialitate pe care autorul și l-a asumat în tratarea acestui subiect, deci și întrebarea deschisă adresată cititorilor, rămîne ca aceștia să dea răspunsul convenit după lecturarea acestui incitant eseu.

Mircea Suhăreanu